

УДК: 331.91

Исмаилов Азизбек Рузихамматович

Ориентал университети нодавлат олий таълим муассасаси
Иқтисодиёт факультети декани

АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ

Аннотация. Мақолада аҳоли бандлигини давлат томонидан тартибга солиш хорижий тажрибасининг асосий хусусиятлари Ўзбекистонда фойдаланиш учун намуна сифатида ўрганилади. Иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатларда вужудга келаётган бандлик соҳасидаги муаммолар, уларни ҳал қилиш йўллари ва ушбу тажрибалардан турли мамлакатларда фойдаланиш имкониятлари тадқиқ этилади. Мақоланинг мақсади хорижий мамлакатларда бандликни давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишларини таҳлил қилиш ва ундан республикада аҳоли бандлигини давлат томонидан тартибга солишда фойдаланиш борасида илмий тавсиялар ишлаб чиқиш ҳисобланади. Хорижий мамлакатлар тажрибаси борасида ўтказилган тадқиқотлар асосида аҳоли бандлигини давлат томонидан тартибга солиш самарадорлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари келтирилган.

Таянч сўзлар: аҳоли бандлиги, ишсизлик, меҳнат бозори, бандлик дастурлари, бандликни тартибга солиш моделлари, хориж тажрибаси.

FOREIGN EXPERIENCE OF REGULATING POPULATION EMPLOYMENT

Abstract. The article examines the main features of the foreign experience of state regulation of public employment as a model for use in Uzbekistan. Problems in the field of employment arising in economically developed countries, ways to solve them and possibilities of using these experiences in different countries are studied. The purpose of the article is to analyze the main directions of the state regulation of employment in foreign countries and to develop scientific recommendations for its use in the state regulation of population employment in the republic. Based on the research conducted on the experience of foreign countries, the main directions of ensuring the effectiveness of state regulation of employment are given.

Key words: population employment, unemployment, labor market, employment programs, employment regulation models, foreign experience.

Кириш

Мамлакатда кичик бизнес корхоналарининг ривожланишини тартибга солишнинг хорижий тажрибаси аҳоли бандлиги муаммоларини ҳал қилишда тадбиркорликнинг аҳамиятини муҳим даражада оширади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги Фармонида: “Тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва доимий даромад манбаларини шакллантириш учун шароитларни яратиш, хусусий секторнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 80 фоизга ва экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш, мамлакатда 2026 йил якунига қадар ишсизлик даражасини камида 2 баравар қисқартириш” вазифаси кўзда тутилган [1]. Ушбу мақсадга эришиш бўйича давлат томонидан аҳоли бандлигини тартибга солиш йўналишида ислохотлар олиб борилмоқда, ҳудудларда давлат бандлик дастурлари амалга оширилмоқда. “Ёшлар дафтари”, “Аёллар дафтари”, “Темир дафтар” каби тизимлар орқали маҳаллабай асосида ҳоким ўринбосари институти орқали ўзини ўзи банд қилиш шаклларида ишсиз аҳолини жалб қилиш ва бандлигини таъминлаш механизмлари такомиллашиб бормоқда.

Коронавирус пандемиясидан кейинги даврда, глобал дунёдаги зиддиятлар ва инқирозли жараёнлар кучайиб бораётган шароитда аҳоли бандлигини давлат томонидан

тартибга солиш механизмини иқтисодий тартибга солиш этиши билан мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш бўйича илмий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади. Ўзбекистонда 2019 йилда ишсизлик даражаси 9,1 фоиз, 2020 йилда 9,4 фоизни, жами ишсизлар сони 1,399 млн. кишини ташкил этди. Коронавирус пандемияси даврида Ўзбекистонда мамлакат чегаралари ёпилгани сабабли 550 мингга яқин меҳнат мигрантлари бошқа давлатларга ишлаш учун кета олмаганлиги ишсизлик даражасини қарийб 2 миллион кишига етишига олиб келди. Ўзбекистон меҳнат бозорида норасмий секторда бандлик даражаси нисбатан юқори ҳисобланади. Статистика маълумотларига кўра, банд бўлган аҳоли 13,5 млн. кишини ташкил қилиб шундан 57,8 фоизи, ёки 7,8 млн. киши норасмий секторда, жумладан, 2,6 млн. киши меҳнат мигрантларини ташкил қилади.

Шунингдек, коронавирус инқирози сабабли ишсиз қолган аҳоли 341,3 минг кишини ташкил этади, 2020 йил бошида 426,7 минг киши чет мамлакатлардан қайтиб келган ҳамда 143,4 минг фуқаро ишлаш учун хорижга қайтиб кета олмаганлар ҳисобланади. Пандемия сабабли ишсиз қолган 230 минг аҳоли Инқирозга қарши жамғарма томонидан жамоат ишларига жалб қилинди. Давлатнинг мақсадли ижтимоий дастурлари доирасида томорқа хўжалигини ривожлантириш ва қишлоқ хўжалиги кооперативларини ташкил этиш учун ажратилган субсидиялар ҳисобидан 33 мингдан ортиқ кам таъминланган оилалар бандлиги таъминланган бўлса, тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган мақсадли субсидиялар ҳисобидан 3 минг ишсиз аҳолининг бандлиги таъминланди. 27 минг банд бўлмаган аҳолига 10 млрд. сўмлик нафақа тайинланиб, 374 минг фуқаронинг уч ойлик бандлиги ва доимий даромади таъминланди. 500 мингдан ортиқ тадбиркорлик субъектлари ва 8 млн. дан ортиқ фуқароларга қарийб 30 трлн. сўмлик имтиёз ва преференциялар ажратилди¹.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Илмий адабиётларда иш билан бандлиkning турли жиҳатларига бағишланган кўплаб ёндашувлар мавжуд. Дж.Кейнс [2], Л.Г.Ходов [3], А.Н.Петров [4] ва бошқа хорижий классикларининг иқтисодий таълимотлар асарларида аҳоли бандлигини тартибга солишнинг назарий асослари ишлаб чиқилган. Аҳоли бандлигини тартибга солишнинг механизмини тадқиқ этган россиялик олимлар орасида В.М.Соколинский [4], В.В.Адамчук [5], А.А.Никифорова [6], В.А.Павленков [7], Ю.Г.Одегов [8] ва бошқаларни кўрсатиш мумкин.

Ўзбекистонда аҳоли бандлигини тартибга солиш соҳасида А.Абдуғаниев [9], Қ.Х.Абдурахмонов [10], Б.Э.Мамарахимов [11], Д.Расулова [12], З.Худойбердиевлар [13] тадқиқотлар олиб боришган ва ушбу муаммонинг илмий асосларини такомиллаштиришга ўз ҳиссаларини қўшишган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотнинг услубий асосини диалектиканинг асосий қоидалари ва тамойиллари ташкил этди. Иш билан бандликни тартибга солиш жараёнларини ўрганишда ишлашга муҳтож аҳолини миқдорий ўрганиш, яъни ишлашга муҳтож аҳоли ҳақидаги маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш услубига таянилди. Маълумотлардан хулоса чиқаришда мантикий таҳлил, синтез, умумлаштириш, индукция ва дедукция, **иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув усуллари**дан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Европа Иттифоқи мамлакатларида давлат томонидан олиб борилаётган фаол бандлик сиёсати аҳоли бандлигига кўмаклашиш дастурларини ишлаб чиқишни кўзда тутди, бандлик дастурлари мунтазам равишда ишлаб чиқилади, молиялаштирилади ва аниқ ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг ўзига хослигини ҳисобга олиб, ижро этилади.

¹ <https://uza.uz/uz/posts/yerdamga-mu-tozh-a-oli-atlamiga-davlat-byudzhetidani-be-araz--22-05-2020>

Бандлик дастурларини ишлаб чиқиш Европа Иттифоқида устувор ўрин тутди. ЕИ Кенгаши бандлик, ижтимоий сиёсат, соғлиқни сақлаш ва истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масалалари бўйича Бандлик бўйича қўшма ҳисоботларини (ББҚХ) эълон қилиб боради¹. Ҳисоботлар йиллик ўсиш шарҳи билан биргаликда нашр қилинади ва Европа бандлик стратегиясининг таркибий қисми ҳисобланиб, унинг мақсади ЕИ да иш ўринларининг сонини кўпайтириш ва сифатини яхшилашдан иборат. Эслатиб ўтилган ББҚХ да Европада бандлик соҳасидаги вазият таҳлил қилинади, ЕИга аъзо-мамлакатларнинг бандлик ва ижтимоий сиёсат масалаларидаги қийинчиликларга жавоб чоралари ўрганилади.

ББҚХ шуни кўрсатадики, бандлик ва ижтимоий вазият илгаригидек, хавотир келтириб чиқармоқда. Камбағаллик ёки ижтимоий яққолашиш хатарига тортилган ишсизлар сони ошиб бормоқда. Узоқ муддатли ишсизлик алоҳида ташвиш уйғотади. Шу сабабли ҳисоботда ЕИ га аъзо-мамлакатларга яхши амал қиладиган меҳнат бозорини яратиш учун зарурий ислохотларни амалга оширишда давом этиш, адолатли иш ҳақи белгилаш, бандликнинг муносиб ҳимояси ва иш ўрнидаги хавфсизлик ва гигиенага эга бўлган узоқ муддатли ва сифатли иш ўринлари таклиф этилади. Ҳисоботда ёшлар учун кафолатларни рўёбга чиқаришга эътибор қаратиш тавсия этилади. Бу давлат бандлик хизматида, мисол учун, касбий-техник таълим ва ўқитишга катта эътибор қаратиш, демакдир. ЕИ га аъзо-давлатлар бизнес-тузилмаларни ишлаб чиқариш амалиётида фуқароларнинг таълим олиши билан бирга ишга жойлашишга кўмаклашиш учун қулай шароитлар билан таъминлашлари зарур.

ББҚХ да яна таълим ва ўқитиш орқали инсон капиталига инвестициялаш меҳнат унумдорлигининг ўсишини келтириб чиқариши ҳақида сўз юритилади. Ҳисоботга мувофиқ, ЕИ га аъзо-давлатлар меҳнат кўникмаларини такомиллаштириш ва ўсмирлар таълимига кўмаклашишга қаратилган тадбирларни амалга ошириш устида иш олиб бордилар. Айрим мамлакатлар бошланғич, ўрта ва олий таълим тизимини яхшилашга қаратилган чораларни кўрдилар, шу билан бир вақтда, бошқалари таълимнинг умумий стратегиясига оид масалаларни ўргандилар. Мамлакатларга илгаригидек, ишловчиларнинг меҳнат унумдорлигини ошириш мақсадида касбий-техник таълим ва ўқитиш тизимини шакллантиришда давом этишлари таклиф этилган.

Бундан ташқари, ББҚХ да иш ўринларини яратишга кўмаклашиш учун кўпроқ бизнесга солиқ имтиёзлари тақдим этиш таклиф этилмоқда. Айрим ЕИ га аъзо-давлатлар янги ходимларни ёллаш учун рағбат сифатида компанияларга тақдим этиладиган субсидиялар ва вақтинчалик ёллаш орқали буни қилишга уринмоқдалар. Ҳисобот шунингдек, аёллар бандлигини кучайтириш ҳамда иш ва оилавий ҳаёт ўртасидаги уйғунлашган нисбатнинг амал қилиши қабул қилинган бўлсада, барча мавжуд гендер тафовутлар ҳақида далолат беради. Бола парвариши, егилувчан иш графиги ва таътил бериш сиёсати бўйича муносиб, арзон ва сифатли хизматлардан фойдаланиш зарурлиги кўрсатилган. Ниҳоят, ББҚХ да энг кам даромад ва ишсизлик бўйича нафақа тўловларини ҳам қўшиб айтганда, ижтимоий ҳимоя тизимини яхшилаш тавсия этилади. Бу эса меҳнат бозоридан фойдаланаётганларнинг фаоллигини ошириш ва ундан фойдалана олмаётганларни ҳимоя қилиш имконини беради².

ЕИ да бандлик сиёсатини ўтказишда турли минтақаларнинг ривожланиш даражаси ўртасидаги фарқни камайтириш, “депрессив” Европа ҳудудларининг (одатда, бу қишлоқ ва тоғолди ҳудудлари, олисдаги, четки зоналар) ривожланишдаги қолоқлигига барҳам беришга қаратилган минтақавий сиёсат катта аҳамият касб этади. Ушбу сиёсатнинг мақсади иқтисодий ва ижтимоий ривожланишда, аҳоли бандлик даражаларида мавжуд минтақавий номуаносибликларни камайтириш ва ЕИ мамлакатларида минтақавий номуаносибликлар вужудга келишига барҳам беришдан иборат. ЕИ мамлакатларининг

¹ Новый Совместный Отчет по занятости Европы. Реформы рынка труда [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.cseetuce.org/ru>

² Новый Совместный Отчет по занятости Европы. Реформы рынка труда [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.cseetuce.org/ru>

биргаликдаги минтақавий сиёсати Европа таркибий сиёсатини ташкил этувчи ҳисобланади ва “уюшган” сиёсат, деб юритилади. Кўпчилик ЕИ мамлакатларида “уюшиш” га эришишнинг асосий воситаси турли минтақалар аҳолиси учун ишлаб чиқариш омиллари, жумладан, капитал, меҳнат, таълим ва хизматлардан фойдаланишнинг тахминан тенг шaroитларни яратиш ҳисобланади.

Тадқиқотчилар аҳоли бандлиги ва меҳнат бозорини тартибга солишнинг бешта моделини ажратадилар: Америка (АҚШ), швед (Скандинавия мамлакатлари), инглиз-саксон (Буюк Британия, Канада, Ирландия), континентал ёки немис (Германия, Австрия, Бельгия, Нидерландия, Швейцария, қисман Франция), япон. Бироқ, айрим тадқиқотчилар мамлакатларни бошқача гуруҳлайдилар, масалан, Америкача моделни алоҳида ажратмайдилар, балки уни инглиз-саксон моделига киритадилар [14].

Ижтимоий-меҳнат муносабатларининг субсидиар тури, ишчини шахсий муваффақият ва ўзини-ўзи рўёбга чиқаришга йўналтириш Америка моделининг асоси ҳисобланади. Ушбу модель меҳнат бозори ҳамда бандлик ва ижтимоий таъминот борасидаги қонунчиликни номарказлаштириш, иш берувчи томонидан ёлланма ишчи устидан назоратнинг юқори даражаси, ишловчиларнинг юқори географик ва касбий ҳаракатчанлиги, нисбатан юқори ишсизлик даражаси билан тавсифланади.

Касбий мансаб, энг аввало, иш ўринларининг ўзгариши билан боғлиқ. Мос равишда, ушбу модель ҳаракатчанлик юқори даражаси билан ажралиб туради. Иш ҳақи даражаси ишларни малакалаш ва уларнинг мураккаблиги асосида ўрнатилади, хизмат бўйича кўтарилиш, одатда, касб-малака йўналишининг кенгайиши билан боғлиқ эмас. Касбга йўналтириш масалаларига катта эътибор қаратилади. Коллежлар ва университетлар ҳузурида касбга йўналтириш махсус марказлари, хусусий агентликлари мавжуд. АҚШ Меҳнат вазирлиги ҳузурида 1200 та давлат касбга йўналтириш ва касб танлаш марказлари тузилган бўлиб, улар орқали ҳар йили 1 млн. дан ортиқ ўсмирлар касбий тайёргарликдан ўтадилар. Бунинг оқибатида мутахассислар тайёрлашга харажатларнинг 30-40% га пасайиши юз беради, касб танлаш тестларини ишлаб чиқишга қўйилган ҳар бир доллар эса минг долларлик иқтисодий самара яратади [15].

АҚШ анъанавий равишда юқори ишсизлик даражасига эга. Шунини таъкидлаш керакки, бунга фрикцион ишсизлик катта таъсир кўрсатади. Ушбу кенг ва динамик ривожланаётган меҳнат бозори шароитида тўлиқ асосли бўлиб, унда ишчилар нафақат иш ўринларини, балки касбларини ҳам фаол алмаштирадилар. Масалан, ушбу мамлакатда тахминан 10% ишчилари бир йил давомида ўз касбларини ўзгартирадилар. Бундан ташқари, мамлакат кўп йиллар давомида ўртача ҳар йиллик яратилаётган иш ўринлари сони бўйича дунёда биринчи ўринни эгаллаб келмоқда. Ушбу омиллар ишсизликнинг аҳоли томонидан кенг тарқалган, аммо, хавф солмаётган ҳодиса сифатида қабул қилинишига олиб келди.

АҚШ да ишсизлар қаторига кўпроқ малакасиз ёки кам малакали ишчилар киргани туфайли улар учун етарли даражада паст сифатли иш ўринлари яратилади. АҚШ замонавий бандлик сиёсатининг асосий йўналишларига қуйидагилар киради: меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси жиҳатидан иш ўринларининг сифатини яхшилаш, касбий ўсиш истиқболлари ва меҳнатни мазмунан бойитиш. АҚШ давлат сиёсати, энг аввало, аҳоли бандлигини ошириш ва иш ўринлари сонини кўпайтиришни, ишловчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, ишчи кучини ёллашга қўмаклашишни рағбатлантиришга қаратилган.

Европа давлатлари ва АҚШ да минтақавий ривожланиш агентликларини яратиш ва унинг фаолият кўрсатиши бўйича катта тажриба тўпланган бўлиб, улар аҳоли бандлиги муаммоларини ҳал қилишга кўп даражада ёрдам беради. Давлат инвестиция корпорацияси каби минтақавий ривожланиш агентлигининг ташкилий шакли кўпроқ тарқалган ҳисобланади. Шаҳарларни ривожлантиришга қаратилган давлат инвестицияларини марказлаштириш сиёсати унинг асосига қўйилган, ўз навбатида, шаҳарлар қолоқ четки жойларга ижобий иқтисодий ва ижтимоий таъсир кўрсатадилар.

Швед модели учта асосий тамойилларга асосланади:

- меҳнатга лаёқатли аҳолининг тўлиқ бандлигига эришиш;

- аҳолига ижтимоий кафолатлар тақдим этиш;
- фаровонликка эришиш тенг имкониятларини таъминлаш.

Швед моделига хос хусусият ишсизлик оқибатлари билан курашиш эмас, балки унинг олдини олиш ҳисобланади. Мамлакат ҳукумати ижтимоий сиёсатга, хусусан, иқтисодиётнинг давлат секторида янги иш ўринлари яратишга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқишга, оилаларни ишчи кучи ортқча бўлган туманлардан бўш иш ўринлари мавжуд бўлган туманларга кўчириб ўтказишга субсидия ва кредитлар тақдим этиш, аҳолининг мавжуд бўш иш ўринлари ҳақида ўз вақтида ахборотлардан тезкор фойдаланишини таъминлаш йўли билан аҳоли ва ишчи кучи миграциясини мувофиқлаштиришга алоҳида эътибор қаратмоқдалар.

Бандлик соҳасида сиёсат олиб бориш билан боғлиқ чора-тадбирларга ЯИМ нинг деярли 3% и ва бюджетдан 7% маблағлар сарфланмоқда. Швеция тўлиқ бандликни таъминлашда айнан шунинг эвазига муваффақиятга эришган [16].

Швеция бандлик соҳасидаги сиёсатининг асосий хусусияти шундаки, бу ерда 70% маблағлар қуйидагиларга сарфланмоқда:

- ишсиз қолган ва ишсизлик хавф солаётган шахсларни касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш;

- асосан, иқтисодиётнинг давлат секторида янги иш ўринларини яратиш;

- аҳоли ва ишчи кучининг географик ҳаракатчанлиги;

- аҳолини мамлакат минтақалари бўйича бўш иш ўринлари ҳақидаги маълумотлар компьютер банки негизида ахборот хизмати билан таъминлаш;

- давлат кредитлари ва субсидиялари тақдим этиш йўли билан кичик тадбиркорликнинг ривожланишини рағбатлантириш.

Швецияда янги товарлар ишлаб чиқаришга корхоналар ва ташкилотларни реконверсиялашда қатнашаётган давлат минтақавий компаниялари фаолият кўрсатмоқда, кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватламоқдалар, бу эса бандлик муаммоларининг кўп даражада ҳал қилинишига олиб келади.

Инглиз-саксон модели давлат бандлик сиёсатининг кўпроқ пассив хусусиятини, ижтимоий хизматлар кўрсатишда хусусий компаниялар ва жамоат ташкилотларининг юқори улушини кўзда тутди. Давлат томонидан декларацияланадиган бандликни тартибга солишнинг давлат даражасидаги тадбирлари биринчи марта айнан Буюк Британия томонидан жорий қилина бошлаган, уларнинг умумий йўналишларини тарихий жиҳатдан кўриб чиқамиз.

Собиқ Британия бош вазири Т.Блэернинг таъкидлашича, янги иш ўринларини яратишда статистика ёмон кўмакчи. Унинг фикрича, ишга жойлаштириш яқка муаммо, ҳисоб-китоблар ва рақамлар аниқ олинган ишсизга ҳаётда ўз ўрнини топишга ёрдам кўрсата олмайди.

XX асрнинг 30-йилларида Дж.М.Кейнс томонидан Англия ҳукуматига тақдим этилган тавсияларни амалга ошириш учун мамлакатда Иқтисодий тараққиёт миллий кенгаши тузилган. Иқтисодиётни инқирозли вазиятдан чиқариш учун Дж.Кейнс давлатнинг ҳал қилувчи аралашувини ҳам, масалан, йўл қурилиши, иш ўринларини яратиш мақсадида янги ҳудудларни ўзлаштиришга (жамоат ишлари) давлат сарфларини ҳам тақлиф қилади.

Давлат иқтисодий ва ижтимоий дастурларини ишлаб чиқиш миллий кенгашнинг вазифаларидан бири бўлиб, у ишчи кучининг тўлиқ бандлигини таъминлаш ва аҳоли турмуш даражасини ошириш асосий мақсадига бўйсундирилган бўлиши керак.

Буюк Британиянинг бандликни тартибга солишдаги замонавий модели таъсирчан ва самарали ҳисобланади. Унинг таркибига бир қанча ўзаро боғлиқ блоklar киради: меҳнат бозорида талаб ва тақлифнинг ҳолати ҳақидаги маълумотларни тарқатиш, касбга ўқитиш ва ишга жойлаштиришнинг бир бутун тизими, аёллар ва ёшларнинг меҳнат бозорида рақобатбардошлигини ошириш учун касбга ўқитиш ва қайта ўқитиш дастурларини ишлаб чиқиш, жамоат ишлари мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш,

ишсизликдан суғурталаш фондларини ривожлантириш, ижтимоий таъминотни ривожлантириш. Буюк Британия иқтисодиёти ва ижтимоий муносабатларни тартибга солиш институционал тизимида ярим ҳукумат ташкилотларининг шаҳобчали тармоғи мавжуд. Бандлик ва ишсизлик масалалари билан Ишчи кучи бўйича комиссия шуғулланиб, у ҳукуматга номидан чиқиш вазифасининг бажарилишини таъминлайди. Бугунги кунда давлат даражасида бандликни тартибга солиш бандлик масалалари бўйича Департамент томонидан амалга оширилади.

Касбга йўналтириш ишлари бўйича Буюк Британия тажрибаси эътиборлидир. 3,6 минг маслаҳатчилар ва уларнинг ёрдамчиларидан иборат ёшлар бандлик хизмати касбий фаолият бўйича асосий мувофиқлаштирувчи орган ҳисобланади. Буюк Британияда 1949 йилдан бошлаб, ушбу соҳада мутахассислар тайёрланмоқда. Континентал модель учун ҳам швед моделидаги каби юқори бандлик даражасини таъминлаш, меҳнат самарадорлигини оширишда бандлар сонини қисқартиришга уриниш хосдир. Шу сабабли, бандлик ва ишсизлик масалаларига биринчи даражали эътибор қаратилади. У давлат томонидан меҳнат бозорининг ҳолати учун ўз жавобгарлигини ҳис қилиш ва ижтимоий-сиёсий тавсифдаги сабаблар, хусусан, кўп сонли меҳнат иммигрантлари мавжудлиги билан келиб чиққан бўлиб, улар маҳаллий ишчилар билан рақобатни вужудга келтиради. Францияда жумладан, “Янги хизматлар – янги иш ўринлари” бандлик дастурини амалга ошириш ушбу муаммони бартараф қилишга қаратилган. Бошқа чора-тадбирлар орасида у давлат томонидан корхоналарнинг ёшлар янги иш ўринлари яратишга сарфлаётган харажатларини 80% га қоплашни кўзда тутди.

Францияда бандлик сиёсатини амалга ошириш тизими ҳам эътиборни жалб қилади. Бандлик масалалари билан нафақат давлат ва ҳудудлар, балки тармоқ даражасида ҳам шуғулланилади.

Немисча (ёки неолиберал) бандлик модели фаол бандлик сиёсатига асосланган – давлат янги иш ўринлари яратилаётган ҳамда корхоналар модернизацияланаётган шароитда бандликнинг мавжуд даражасини ушлаб турган барча ишлаб чиқарувчиларни (иш берувчиларни) рағбатлантиради, ишчиларни оммавий ишдан бўшатишдан тутиб турган корхоналарга имтиёзлар тақдим этади. Германияда субсидияларнинг асосий қисми синган корхоналар негизида маълум билимларга эга, аммо, бизнесни ташкил қилиш кўникмаларига эга бўлмаган ишсизлардан ташкил топган кооперативларга йўналтирилади¹.

Германияда бандликни тартибга солиш ташкилий-бошқаруви ижобий тажрибасидан фойдаланиш янги иш ўринларини яратиш йўли билан ишсизликни қисқартиришга олиб келади ҳамда иқтисодий ва ижтимоий тараққиётда икки томонлама самара бериши мумкин. Биринчидан, янги, рақобатдош маҳсулотлар яратилади ва иккинчидан, мамлакатда ишсизлик ва ижтимоий кескинлик даражаси пасаяди.

Германияда ҳудудий иқтисодий тузилмаларни такомиллаштиришга давлат бюджетининг тахминан 1%и ажратилади, унга ЕИ ерлари ва Таркибий жамғармаси маблағлари қўшилади. Минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари вакиллари билан ташкил топган Минтақалар қўмитаси Европа минтақавий сиёсатининг мувофиқлаштирувчиси ҳисобланади. Минтақалар қўмитаси минтақавий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш ва тенденцияларини прогноз қилишда муҳим роль ўйнайди; умумевропа даражасида қарорлар қабул қилиш жараёнига минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органларини жалб қилган ҳолда ЕИ таркибий сиёсатига ўз таклифлари ва тузатишларини киритади².

Япония моделида ишчиларга бутун меҳнат ҳаёти давомида бандлик кафолатлари, энг аввало, иш стажидан келиб чиқиб, барча турдаги тўловларнинг оширилиши кўзда

¹ Туленков М.В. Организационно-управленческие основы регулирования занятости в Германии./М.В.Туленов// Бюл.ИПК ГСЗУ. -2004.-№1.-С.51

² Белоус И. Опыт стран ЕС в сфере социальной поддержки населения./И.Белоус.// Мир финансов. -2006.-№4.-С.167

тутилади. Японияда ишсизлик даражаси охирги йиллар давомида 3-3,5% ни ташкил этади. Бироқ япон олимларининг таъкидлашларича, яшаш шароитлари Ғарбий Европа, Россия ва бошқа мамлакатлар стандартларидан фарқ қилишига қарамасдан, ушбу модель ўзига хос менталь муҳитда амалга оширилиши мумкин.

Японияда меҳнат муносабатлари тизими “бир умрлик ёллаш” тизимига асосланади. Ишчи кучига меҳнат сарфларининг қисқариши ҳақида шуни айтиш мумкинки, япон фирмаларида бу Америка фирмалари амалга оширганларидек, ишчиларни ишдан бўшатиш ҳисобига эмас, балки корхона ичкарасида ёки корхоналар ўртасида жойлаштирилиши туфайли амалга оширилади. Япония меҳнат бозори ёшларни биринчи навбатда, ишга қабул қилиш, катта ёшдаги аҳолини эса мажбурий равишда ишдан бўшатиш билан характерлидир, бу эса МДХ мамлакатларида қўллашда диққат билан қўриб чиқишни талаб қилади.

Давлат бандлик хизматининг роли, энг аввало, минтақа иқтисодиётида таркибий силжишларнинг прогнозида ва минтақа эҳтиёжларига мос ишга жойлаштириш дастурларини ишлаб чиқишда ўсиб бориши зарур. Охирги вақтда айнан эгилувчан ва ноанъанавий бандлик шакллари кенг тарқалмоқда. Масалан, ЕИ мамлакатларида ишчи кучининг чорак қисми эгилувчан бандлик билан қамраб олинган.

Эгилувчан бандлик иш вақти миқдорини, иш кунининг бошланиши ва тугаш вақтини мақбуллаштиришга, эгилувчан иш ўринларини яратишга мўлжалланган. Ривожланган мамлакатларда қисман бандлик каби эгилувчан ва ЯБШ (янги бандлик шакллари) кенг тарқалган. Масалан, зарурат туғилганда, корхона иш тартибини кенгайтириш, ишловчиларга юкломани камайтириш ва мижозлар эҳтиёжларини яхши қондириш учун “тиғиз вақтларда” қўшимча ишчи қўлларини жалб қилиш, имконияти бор ишловчилар учун саломатлик ресурсларини ҳисобга олган ҳолда ишлаш шароитларига, зарурат туғилганда, пенсияга чиқишга тайёрланиш, ишни бола парвариши билан қўшиб олиб бориш имкониятини бериш [17]. Ушбу бандлик концепциясининг тарқалиш сабаблари ишсизлик муаммоларини ҳал қилиш, ишчи кучи янги манбаларини излаш ва ундан фойдаланишни мақбуллаштириш зарурати билан боғлиқ. Бу айниқса, аҳоли кексايши жараёни кечаётган мамлакатлар учун долзарбдир.

Хулоса ва таклифлар

Таҳлил қилинган хорижий мамлакатлар тажрибаси нуқтаи назаридан айтиш мумкинки, меҳнат бозорида талаб ва таклифнинг ҳолати ҳақида маълумотлар тўплаш ва тарқатиш, ишсиз қолган ва ишсизлик хавф солаётган шахсларни касбга ўқитиш ва қайта тайёрлаш бир бутун тизими, иш ўринларини яратиш учун солиқ имтиёзлари тизими, бозорда ишсизлар рақобатбардошлигини ошириш учун ўқитиш ва қайта ўқитиш дастурлари, аҳоли бандлиги минтақавий дастурлари ва жамоат ишлари мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш, ижтимоий таъминот тизимини ривожлантириш аҳоли бандлигини давлат томонидан бошқариш самарадорлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари ҳисобланади. Жамоат ишларини ташкил қилишнинг хорижий тажрибаси ишчи кучидан оқилона фойдаланиш, ҳам минтақа даражасида, ҳам умумдавлат аҳамиятига молик лойиҳаларни амалга оширишда ишсиз аҳолини вақтинчалик иш билан таъминлаш имконини беради.

Хориж тажрибасини республика шароитларига мослаштириш ва уни жорий этиш ҳам умумий жараёнларни, ҳам мамлакатнинг ўзига хослиги ва бетакрорлигини ҳисобга олиши зарур. Мамлакатда жамоат ишларидан кенг фойдаланишга, бир томондан, маҳаллий бюджетларда маблағларнинг етишмаслиги, ишчи кучига эҳтиёж чекланганлиги оқибатида ушбу ишларни ташкил қилишдан корхоналарнинг манфаатдор эмаслиги, бошқа томондан, бу вақтинчалик бандлик малака даражасига мос келмаслиги ва руҳан қабул қилинмаслиги сабабли банд бўлмаган аҳоли ўртасида ушбу ишларнинг оммалашмаганлиги сабабли ҳалақит қилмоқда.

Бироқ турли тўсиқларга қарамасдан, Ўзбекистонда ишсизликка қарши

курашилмоқда, ишчи кучининг тўлиқ бандлиги ва аҳоли турмуш даражасини оширишни таъминлаш асосий мақсадига эришишга бўйсундирилган давлат ва минтақавий ижтимоий-иқтисодий дастурлари ишлаб чиқилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. / Дж.М. Кейнс. М: Прогресс, 1978.-494с.
3. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики: учебник. –М.: БЕК, 1997.
4. Петров А.Н. Государственное регулирование экономики: учебное пособие. –СПб.: Знание, 1999.
5. Соколинский В.М. Государство и экономика: учебное пособие. –М: Колос, 1996.
6. Адамчук В.В., Ромашов О.В., Сорокина М.В. Экономика и социология труда: учебное пособие. –М. 1999; Никифорова А.А. Рынок труда: занятость и безработица. –М: Международные отношения, 1991.
7. Павленков В.А. Рынок труда. –М.: Анкил, 1992.
8. Одегов Ю.Г. Управление персоналом. –М.: Финстатинформ, 1997; Рофе А.И. и др. Экономика труда. Учебник для вузов. –М.: МИК, 2000.
9. Абдуғаниев А., Толаметова З. Меҳнат салоҳияти. – Т.: “Меҳнат”, 1999. – 100 б.
10. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт. Дарслик. –Т.: “Фан” нашриёти давлат унитар корхонаси, 2019. 545 б.
11. Мамарахимов Б.Э. Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида ишчи кучига бўлган талаб ва таклифни мувозанатлаштиришнинг асосий йўналишлари. И.ф.н. илм.даражасини олиш учун ёзилган дисс.автореферати. –Т., 2012. 32б.
12. Расулова Д.В. Бозор муносабатлари тизимида ишчи кучи миграциясининг назарий-услубий асосларини такомиллаштириш. И.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: ТМИ, 2010. -46 б.
13. Худойбердиев З.Р. Ўтиш даври иқтисодиёти шароитида меҳнат бозори (назария ва амалиёт масалалари). –Т.: “Молия”, 2008.- 191 б.
14. Дружинина В.В. Обеспечение сбалансированности местного рынка труда: зарубежный опыт / В.В.Дружинина// Научный вестник Херсонского государственного университета. -2014.-№6. –С.125.
15. Зайцева К.В. Управление трудовой занятостью в условиях смешанной экономики: монография./К.В.Зайцева. –Донецк: МЧП «ВИК», 2003. –С.251.
16. Никольская Г.К. Влияние глобализации экономических связей на состояние рынка труда в США/Г.К.Никольская//Труд за рубежом. -2000.-№1.-С.13.
17. Белоус И. Опыт стран ЕС в сфере социальной поддержки населения./И.Белоус.// Мир финансов. -2006.-№4.-С.167.
18. Афонин Е.А. Социальная сфера и проблемы государственного управления./ Е.А.Афонин, В.О.Чмыга.// Экономика и государство. -2007.-№1. –С.68.